

# R. Klibansky, F. Saxl i E. Panofsky, Saturn i melankolija

---

**Banić-Pajnić, Erna**

*Source / Izvornik:* **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2010, 36, 183 - 190**

**Journal article, Published version**

**Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:059871>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-12-27**



*Repository / Repozitorij:*

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

*R. Klibansky, F. Saxl i E. Panofsky, Saturn i melankolija, Zadru-  
ga Eneagram, Zagreb, 2009, 604 str.*

---

Knjiga *Starurn i melankolija* autora R. Klibanskog, F. Saxla i E. Panofskog, što je »Zadruga Eneagram« iz Zagreba u prijevodu objavljuje 2009. godine (prevoditeljica Marina Kralik), objavljena prvobitno u Londonu 1964. godine, imala je uistinu neobičnu sudbinu. Njeni su autori trojica vrsnih poznavatelja najznačajnijih struja kulturne povijesti Zapada. Njihova su djela, u kojima objavljuju rezultate istraživanja prije svega platoničke i novoplatoničke struje mišljenja te njena utjecaja na literaturu i umjetnost Zapada, danas nezaobilazna literatura za svakog istraživača duhovne povijesti Zapada. R. Klibansky poznat je napose po svojoj studiji o kontinuitetu platoničke tradicije na Zapadu, E. Panofsky po svojim ikonološkim studijama te napose istraživanju utjecaja filozofije novoplatonizma na renesansno slikarstvo, a F. Saxl po istraživanju mitsko-astroloških elemenata u renesansnom mišljenju. Riječ je pritom o respektabilnim znanstvenicima, čija je ogromna erudicija došla do izražaja u mnogim njihovim dosad objavljenim djelima uglavnom interdisciplinarnog značaja.

I u ovoj knjizi koja obrađuje jednu od svakako intrigantnijih tema povijesti zapadnjačke uljuđenosti – fenomen melankolije, dolazi do izražaja interdisciplinarnost njihovih istraživanja.

Sam spomen teme melankolije i Saturna izaziva prvenstveno asocijacije na čuveni Dürerov bakrorez naslovljen s *Melankolija I*. Uistinu i samu jezgru knjige, njen zametak, čine istraživanja Saxla i Panofskog vezana uz Dürera i njegov bakrorez, o čemu čitamo u kratkom Predgovoru knjige. Njihova suradnja na toj temi rezultirala je 1923. godine djelom *Dürer's Melancolia. I. Eine quellen – und typengeschichtliche Untersuchung*, izašlom u okviru biblioteke Warburg Instituta u Leipzigu (taj je Institut, danas u Londonu, podupro neka vrlo značajna istraživanja te omogućio izdavanje nekih od najznačajnijih djela iz područja humanističkih znanosti u 20. stoljeću). S vremenom se pokazalo da je tema toliko bogata različitim mogućim aspektima za koje se činilo da su vrijedni proradbe, pa su autori nastavili svoja istraživanja uključujući u njih istraživanja na polju medicine, astrologije, kozmologije, povijesti umjetnosti, arheologije i drugih disciplina, što je rezultiralo knjigom koju ovdje prikazujemo.

Knjiga svakako prerasta okvire monografije o Düreru, premda se njena tri posljednja poglavlja, odnosno njen četvrti dio bavi upravo Dürerovim bakrorezom. Prvobitno je pisana na njemačkom, ali je uslijed ratnih zbivanja rad na njoj nastavljen u Engleskoj, pa je u konačnici izvornik na engleskom jeziku, s kojeg je u ovom izdanju knjiga prevedena na hrvatski.

Djelo je nastajalo u razdoblju od gotovo dvije dekade, no bez obzira na to što je u međuvremenu objavljen čitav niz djela o Düreru, njegova temeljna zamisao i struktura ostala je nepromijenjena.

Knjiga je strukturirana tako da osim Predgovora sadrži još četiri dijela, odnosno tematske cjeline.

U prvom se dijelu ‘Pojam melankolije i njegov povijesni razvitak’ prorađuje povijesni razvitak koncepta melankolije. U njemu se polazi od modernog značenja riječi (navedena su tri temeljna značenja: 1. mentalno oboljenje s karakterističnim napadima tjeskobe, duboke depresije i straha; 2. tip karaktera združen s tipom tjelesne konstitucije te četiri tjelesne tekućine, »humora«, odnosno četiri kompleksije i napokon 3. privremeno, posve subjektivno stanje uma). Ovo povijesno izlaganje započinje s antičkim razdobljem, u kojem se počeci tumačenja melankolije nalaze u fiziologiji razrađenoj od antičkih autora. Početni temelj različitih značenja je zamisao o konkretnom dijelu tijela, crnoj žuči (*melaina hole*), jednom od četiriju tjelesnih tekućina ili ‘humores’. Te su tekućine, za koje su držali da su u korespondenciji s kozmičkim elementima, stari smatrali odredbenima za cjelokupno postojanje čovjeka, no prije svega smatrali su da određuju karakter pojedinca. Doktrina o četiri humora ili tjelesna soka ili doktrina humoralizma bit će aktualna sve do početaka novovjekovlja. U istraživanju njena podrijetla ističe se uloga nekih filozofskih škola, npr. pitagorejaca (značenje broja četiri, četverostrukost duše, pri čemu je naglašena uloga Alkmeona iz Krotona i Filolaja, koji je broj četiri držao principom zdravlja) te Empedokla (učenje o četiri elementa, o četiri korijena svega, učenje o korespondenciji makrokozmosa i mikrokozmosa, po kojoj se čovjek sastoji iz istih prvotnih elemenata kao i kozmos). Primjena tih filozofskih učenja na tumačenje procesa u ljudskom tijelu, pa onda i na tjelesne tekućine datira se u vrijeme 400. godine pr. Kr. i povezuje s traktatom *O ljudskoj naravi* pripisanom Hipokratu ili njegovu suradniku Polibiju, u kojem se humoralna patologija dovodi u vezu s kozmološkim spekulacijama, prije svega Empedoklovim. S Empedoklom se povezuje i dovođenje u vezu četiriju tekućina i četiriju temeljnih svojstava (toplo i hladno te suho i vlažno) s godišnjim dobima, a onda i s čovjekovim životnim dobima. Naglašeno je kako je od samih početaka upravo crna žuč, kao jedan od tjelesnih sokova, povezana s melankolijom kao patološkim stanjem duše. U medicinskim traktatima, naime, tumačenje bolesti temelji se upravo na humoralnoj doktrini. Dok ravnoteža tekućina predstavlja zdravlje, prevladavanje jedne od njih, odnosno poremećaj ravnoteže predstavlja bolest. Ujedno se, kako je vidljivo, od samih početaka melankolija kao tjelesno stanje prouzročeno prekomjernom crnom žuči, dovodi u izravnu vezu s mentalnom dispozicijom, pri čemu se povezuju područje fiziologije i psihologije. To je bila pretpostavka za transformaciju teorije sokova u teoriju o četiri mentalna tipa (zapravo doktrinu o četiri temperamenta). Ta ključna preobrazba koncepta melankolije smješta se upravo u 4. st. pr. Kr. i povezuje s idejom ludila u velikim tragedijama te pojmom mahnitosti u Platonovoj filozofiji. Do povezivanja medicinskog poimanja melankolije s platoničkim konceptom mahnitosti došlo je u okviru prirodne filozofije Aristotela i njegove škole, a to će naći svoj izraz u teoriji po kojoj su izvanredni ljudi, a ne samo tragični heroji, u stvari melankolici. Tu teoriju nalazimo izloženu u djelu *Problemata* pripisanom Aristotelu (iz kojeg su u knjizi donijeti opsežni izvodi), pri čemu se kao primjer onih heroja što su pogođeni oboljenjima prouzročeni crnom žuči navode Heraklo, Ajant, Belerefont. Njima se među filozofima pridružuju Empedoklo, Platon i Sokrat. Tu se po prvi puta razlikuju melankolija kao privremeno stanje i melankolija po naravi, odredbena za čovjeka posebna ethosa, koji se svagda razlikuje od »običnih« ljudi.

Pritom je istaknuto kako se upravo u okviru peripatetičke škole uobličuje teza da su izvanredni ljudi bili ljudi melankoličnog temperamenta, s napomenom kako je bilo izuzetno teško povući granicu između melankolične naravne predispozicije i melankolije kao bolesti. Ujedno se naglašava temeljna dvojakost melankolije, odnosno djelovanja crne žuči, koje može biti blagoslov, ali i prokletstvo, ukoliko može dovesti do pomračenja uma. Upravo u spomenutom spisu pripisivanom Aristotelu kvalifikativni »melankoličan« i »lud«, povezani s melankolijom u patološkom smislu, dovode se u vezu s platoničkim kvalifikativima »mantički« i »manični«, čime dolazi do obrata u poimanju melankolije u pozitivnom smislu, tako da je »odjednom postalo moguće objasniti fenomen čovjeka-genija«. No ta temeljna dvojakost ostat će trajno prisutna u poimanju melankolije, a očituje se i u stavovima samog Aristotela, koji je u nekim djelima tretira kao bolest, a ponekad je povezuje s najvišom ljudskom djelatnošću, kontemplacijom. U svakom slučaju, melankolija se pripisuje iznimnom (perittos) čovjeku. Uspješan spoj platoničkog i peripatetičkog pristupa očituje se u tome što mahnitost kao stvaralački dar postaje predmetom racionalne znanosti. Teorija o četiri »humora«, tjelesna soka i četiri elementa te s tim povezana teorija o četiri osnovna temperamenta, prema kojima se razvrstavaju tipovi ljudi sada već postaje govoto općeprihvaćenom.

Prorađeni su potom i ključni stavovi nekih antičkih liječnika u vezi s melankolijom, posebice stavovi Asklepijada iz 1. st. pr. Kr. koji je sustavno razradio i podijelio mentalna oboljenja na mahnitost, dugotrajnu tugu koju izaziva crna žuč te jedan kroničan oblik oboljenja izazvan poremećajem imaginacije ili razumijevanja. Pritom drugi i treći tip oboljenja opisuju zapravo melankoliju koja se liječi uglavnom dijetetski, sredstvima koja će u terapiji preporučivati i Ficino u 15. stoljeću. Navodi se zatim i Rufus iz Efeza (2. st.), koji piše traktat *O melankoliji* i koji će »medicinski pojmljen humoralizam kombinirati s peripatetičkom dvoznačnošću melankolije.« Za njega je aktivnost uma izravni uzrok bolesti melankolije. Značajno je da ovi liječnici, opisujući slučajeve melankolije kao oboljenja, osim vanjskih oznaka svagda navode i psihičke značajke bolesnih. Jedan od onih koji su insistirali na kauzalnoj vezi između tjelesne konstitucije i karaktera (što će postati predmetom fiziognomije) bio je Galen. Tjelesne tekućine su i za njega, osim s karakterom, povezane i sa životnim te s godišnjim dobima. Ujedno i on jasno ocrtava sustav prepoznavanja karaktera prema vanjskim obilježjima (još u antičko doba melankolik je opisivao kao tužan, pohlepan, škrt, podmukao, razdražljiv, strašljiv, zavidan, lukav, malodušan, a prepoznaje se po izduženom i tamnom licu, namrgođenim obrvama, mršavu tijelu).

Povijesni razvitak ideje melankolije prati se potom kroz srednji vijek sve do početaka novog vijeka, s tim da se taj pregled povremeno osvrće na medicinske postavke, no pretežno na postavke značajnijih filozofa i umjetnika. Premda se te postavke često podudaraju, napose u razdoblju humanizma i renesansne one će se bitno razlikovati. U tom osvrtu na prisutnost tumačenja melankolije u srednjovjekovnoj medicini, prirodnoj filozofiji, religiji te umjetnosti naročita uloga pridaje se arapskim autorima, napose zbog njihova interesa za medicinu. Prva značajka pristupa melankoliji u srednjem vijeku jest činjenica da peripatetički stav, koji melankoliju povezuje s izvanrednim ljudima, više nije općeprihvaćen, što je u skladu

s promijenjenim gledanjem na temeljne ljudske vrijednosti. Intelektualne sposobnosti, koje su peripatetici dovodili u svezu s melankolijom, ne predstavljaju naime, više temeljnu vrijednost.

Spis *Problemata* i njegove teze bit će reaktualiziran tek u 15. stoljeću. Doduše jedan komentar spisa u 13. stoljeću piše Guillaume iz Auvergne, koji će kao teolog melankoliju povezati prije svega s predispozicijom za asketsku kontemplaciju. Srednji vijek uglavnom melankoliju sa svim svojstvima što se s njom dovode u vezu povezuje s bolesnim stanjem, a vrlo često i s grijehom, kao u slučaju Sv. Hildegarde iz Bingena.

U vezi s arapskim izvorima i njihovim utjecajima na europski Zapad spomenu-ta je prije svega salernitanska škola poznata napose po jakoj medicinskoj tradiciji i prevodilačkoj aktivnosti. Od arapskih je autora istaknut prije sviju Avicena, koji je melankoliju »potpuno uveo u sustav četiriju tjelesnih fluida«. U njegovim nastoja-njima oko sistematizacije simptoma i uzroka bolesti, nadasve je značajno određiva-nje razlike između mahnitosti i melankolije.

Značajan moment srednjovjekovnog pristupa melankoliji predstavlja činjenica da doktrinu o četiri temperamenta nisu Zapadu posredovali arapski mislioci i liječ-nici, već je ova bila preuzeta izravno iz spisa nastalih u razdoblju Carstva. Doktrinu o temperamentima oživjet će tek filozofija tijekom 12. stoljeća. Glavni predstavnici te struje inkorporirat će tu doktrinu u širi kontekst kršćanske kozmologije. Pritom je postojala snažna tendencija da se temperamenti interpretiraju teologijski, što je u skladu s općom tendencijom da se medicinska pitanja tretiraju u moralizirajućem stilu, pa se tjelesnim tekućinama i svojstvima pridaje moralno značenje. Većina me-dicinskih rasprava o melankoliji počiva na stajalištima Galena i Rufusa. Uglavnom, srednji vijek preuzima kasnoantički sustav korespondencija: četiri elementa – četiri svojstva – četiri tekućine – četiri godišnja doba i životne dobi – četiri temeljna karaktera, što će naći svoj izraz u popularnoj znanstvenoj literaturi, s uglavnom ne-gativnim vrednovanjem melankolije. Pritom autori i opet naglašavaju proturječnost između medicinske s jedne i teološke i etičke psihopatologije vezane uz melanko-liju, s druge strane.

Prvi dio knjige koji se uglavnom koncentrira na humoralnu teoriju i njenu vezu s psihološkim tipovima završava konstatacijom kako se nauk o temperamentima može opisati kao »jedan od najdugovječnijih i u nekim vidovima jedan od najkon-zervativnijih« segmenata moderne kulture. (str. 104)

Drugi dio knjige posvećen je Saturnu kao »zvijezdi melankolije«. Srednji vijek i renesansa, naime, neupitnom smatraju vezu između Saturna i melankolije. Melan-količna dispozicija čovjekova držana je za saturnovsku, a melankolik je bio smatran »Saturnovim djetetom«. U 9. stoljeću, naime, veza između planeta i tjelesnih teku-ćina te odgovarajućih boja bila je, napose u krugovima arapskih autora, općeprihva-ćena. O tome najviše saznajemo iz Abu Mašarova *Uvoda u astronomiju* (što ga je s arapskog na latinski preveo Herman Dalmatin!), premda je za upoznavanje sa sta-vovima arapskih autora značajniji prijevod djela Alcabitiusa *Introductorium maius*. U njegovu i Abu Mašarovu djelu precizno se opisuje narav Saturna (prema njegova temeljna četiri svojstva), precizno se određuju poslovi na Zemlji kojima upravlja,

psihička svojstva osoba koje su pod njegovim utjecajem (između ostalog sklonost povlačenju u sebe, razmišljanju, bahatost, žudnja za moći itd.). Alcabitius u detalje opisuje vanjsko obličje čovjeka pod Saturnovim utjecajem, a naznačeni su i metali te biljke što su s njim povezane. Pritom se proturječna svojstva što se pripisuju Saturnu tumače time da narav planeta nije određena samo njegovim astronomskim i »fizičkim« svojstvima, već i onima što su proizlazila iz drevne mitologije, pri čemu su zvijezdama pridavana svojstva bogova. Tako su u »zvijezdi« Saturnu stopljena svojstva latinskog Saturna, grčkog Kronosa, Uranova sina, sa svojstvima Hronosa – boga vremena.

Potom se pobliže navode svojstva grčkog Kronosa – latinskog Saturna, ponaj-prije kao mitske figure, a zatim i svojstva planeta Saturna. Povezivanje planeta s bogovima Grci su preuzeli od Babilonaca. Taj istočnjački utjecaj doći će do izražaja u helenističkom razdoblju u spisu *Epinomis* na primjer, što se pripisivao Platonu. No tome valja, u tumačenju utjecaja planeta, pribrojiti i »astrofizičke« odrednice (ukoliko se zvijezde poimaju kao tijela), poput suhoće i vlažnosti, kojima će se pridružiti individualna svojstva božanstava, prije svega pod utjecajem stoičke filozofije, koja povezuje »znanstveni« element koji planet promatra kao prirodni fenomen i ono mitsko, koji ga tumači kao božanstvo. Time je bio pripravljen put za astrologijsko tumačenje utjecaja planeta. Sljedeći značajan moment, što se očituje već u ranom predstavniku zapadnjačke astrologije, Vettiusu Valensu, u čijim stavovima ima mnogo srodnog s arapskim astrologijskim postavkama, jest povezivanje svojstava bogova-zvijezda, odnosno planetnih božanstava sa svojstvima zemaljskih stvari, ali prije svega s čovjekom. Posebne karakteristike jednog božanstva postaju općenitim tipom jednoga od ljudskih karaktera.

Naročito značajnu ulogu u tom »ulančavanju« utjecaja odozgo prema dolje i obrnuto odigrali su novoplatoničari razvivši teoriju lanaca, nizova (seirai) bića, pri čemu su nebeska tijela igrala ulogu posrednika između materijalnog i inteligibilnog svijeta, a što će reaktualizirati naročito renesansni novoplatonizam. Kako je počelo svega jedno – samo Dobro, to je prema njima nemoguć loš utjecaj planeta. Njihova će pozitivna interpretacija astralnih utjecaja uvjetovati i pozitivno vrednovanje Saturna. Kronos u novoplatonizmu postaje »najuzvišenija figura u panteonu protumačenom na filozofski način«. Saturn postaje predstavnikom najviše, spekulativne moći. Pritom se osim na Prokla upućuje i na Makrobija kao na najznačajnijeg predstavnika takva stava o djelovanju Saturna, te na njegov tekst *Somnium Scipionis*.

U istom dijelu knjige prorađen je potom Saturn u srednjovjekovnoj literaturi. Pritom se navode autori poput Minucija Feliksa, Tertulijana i Laktancija, koji u svojim spisima kritički prorađuju astrološke knjige. Autori napose upozoravaju na činjenicu kako su u tom razdoblju sistematizacije vrlina i poroka vrlo često dovode-ne u vezu sa sedam planeta.

Bez obzira na pretežno negativan stav spram astrologije, skolastička prirodna filozofija uvažila je i preuzela neke astrološke elemente u tumačenju Saturna, napose u 12. stoljeću. Skolastički pisci, naime, uglavnom dopuštaju djelovanje zvijezda na prirodne pojave na Zemlji, ali ne i na ljudsku dušu, odnosno ljudsku volju. Opsežan korpus astroloških učenja iz razdoblja Carstva postao je u 12. stoljeću na Zapadu poznat zahvaljujući arapskom posredovanju. Pritom je najznačajnije upoznavanje

s djelima Ptolemeja i Abu Mašara. Zahvaljujući tom utjecaju razvija se »profesionalna astrologija« u kojoj dominira ideja Saturna kao zlonamjernog, prijetećeg lika povezanog s istim takvim svojstvima melankolije izloženim u onovremenim medicinskim traktatima o četiri kompleksije. U toj astrologiji povezanost Saturna i melankolije postaje čvrsta doktrina.

U drugom poglavlju ovog dijela knjige prorađen je zatim Saturn u likovnoj umjetnosti, pri čemu se ponajprije navode rijetki antički prikazi Saturna (sa srpom kao neizbježnim simbolom), potom ranosrednjovjekovni prikazi te prikazi nastali pod orijentalnim utjecajem. Istok je Zapadu posredovao i komplicirani sustav crteža kojima su naznačeni odnosi planeta i ljudi pod njihovim utjecajem. Autori navode nekolicinu likovnih djela u kojima taj istočnjački utjecaj dolazi do izražaja. Na kraju se navode i neki značajniji, zapravo već humanistički prikazi Saturna (npr. djela G. Campagnole i J. Bellinija).

Treći dio knjige predstavlja temu melankolije i Saturna u poeziji i nosi naslov '»Poetska melankolija« i »melancholia generosa«'. Tu se prije svega ističe kako se tijekom povijesti riječi melankolija razvijala jedna razvojna linija u kojoj je ta riječ postala sinonim za bezrazložnu tugu, kao privremeno duševno stanje, što je nazvano »prolaznom melankoličnom dispozicijom«, za razliku od melankoličnog habitusa, odnosno »bolesti melankolije«. Ta je struja prisutna napose u lirici kasnog srednjovjekovlja. Pod utjecajem koncepcije »poetske melankolije« Milton će na primjer prikazivati melankoliju kao božicu – zaštitnicu pjesničke i vizionarske ekstaze i duboke kontemplacije. Tu je, dakle, melankolija viđena primarno kao neko subjektivno emotivno stanje. Ni u tom slučaju, međutim, poimanje melankolije nije daleko od onog prisutnog u znanstvenoj i medicinskoj literaturi.

Do radikalnog obrata u doživljaju melankolije dolazi, međutim, u razdoblju humanizma i renesanse. Humanizam glorificira ideal spekulativnog života, a s tim je onda povezano isticanje novog tipa čovjeka, »homo litteratus«. Taj »homo litteratus« razdiran je dvojakim osjećajem: s jedne strane težnjom za samopotvrđivanjem, za potvrđivanjem kreativne moći, s druge strane sumnjom u ljudske sposobnosti. Ta dvojnost je ono što ponovno u središte interesa dovodi Saturn i melankoliju u njihovu dvojakom značenju. Humanizam talijanske renesanse prepoznaje u Saturnu zaštitnika najplemenitije duševne sposobnosti, razuma i spekulacije, što se sada ponovno povezuju s peripatetičkom tezom o izvanrednim ljudima kao melankolicima.

U knjizi se posebice naglašava renesansno novo vrednovanje melankolije, koja se sada uzdiže na razinu »intelektualne moći«, a pri čemu se posebice kao *novum* naglašava tendencija povezivanja (a u skladu s generalnom renesansnom sinkretističkom nastrojenošću) platoničkog i peripatetičkog stava u vezi s melankolijom (platoničkog »furor«, božanske mahnitosti i peripatetičkog naglašavanja povezanosti izvanrednih ljudi s melankolijom). Oživljujući stare koncepcije i upotpunjujući ih novim značenjem, moderno doba je začelo »moderni pojam genija« i to je još jedan novum što ga je uspostavio renesansni humanizam. Ukratko, melankolija za intelektualnu elitu renesanse predstavlja ljubomorno čuvani privilegij, bez obzira na to što ostaje prisutna svijest o njejoj ambivalentnosti. Sve bitne tendencije vezane

uz poimanje melankolije u renesansi naći će svoj potpuni izraz u najznačajnijeg predstavnika renesansnog novoplatonizma – Marsilia Ficina, filozofa, teologa i liječnika, kome je posvećeno zasebno poglavlje u knjizi. Upravo on je bio taj »koji je dao obrise ideji melankolije čovjeka – genija i objavio je ostatku Europe«. I on sam se ujedno smatrao »saturnovskim djetetom«, iskušavši na sebi samome svu proturječnost saturnovskog značaja, što je razvidno ponajviše iz njegovih pisama. On je ujedno prvi poistovijetio ono što je Aristotel nazvao »melankolijom intelektualno izvanrednih ljudi« s Platonovom »božanskom mahnitošću«. No ima još nešto što je značajno u njegovu bavljenju Saturnom i melankolijom: u svome djelu *De vita triplici* on je na neki način pomirio medicinski nauk, uključujući i magijska i astrološka sredstva liječenja, s novoplatoničkom kozmologijom, ali i etikom. Pritom Ficino u medicinskom smislu uvažava sva sredstva što ih je propagirala arapska i salernitanska medicina, povezujući to s astralnom magijom talimana. Temelj njegova novoplatoničkog sustava u koji inkorporira medicinske postavke je ideja kozmosa kao jedinstvene cjeline. Ficinovo je djelo, koje »kulminira u glorifikaciji Saturna«, naišlo na silan odjek u krugovima renesansnih, ali i intelektualaca kasnijih razdoblja, pa tako autori ističu kako se bez Ficina »ni Paracelzusa misao nikad ne bi pojavila«!

Četvrti dio knjige u potpunosti je posvećen detaljnoj analizi čuvenog djela Alberta Dürera *Melancolia I*. Upravo u toj pedantnoj višeslojnoj analizi pojedinih dijelova slike dolazi najvećma do izražaja erudicija i svestranost autora ove knjige. Oni nas prije svega upoznaju s nekim značajnim podacima vezanima uz Dürerov život, koji rasvjetljavaju okolnosti u kojima su mogla nastati njegova najznačajnija djela. Tako saznajemo da je Dürerov kum objavio u Njemačkoj Ficinovu korespondenciju, u kojoj je ovaj izložio neke svoje ključne misli vezane upravo uz Saturn i melankoliju. Istaknuto je kako su ideje što ih je promovirala talijanska renesansna sporo krčile put, pa je u Njemačkoj Dürerova vremena prevladavao stav o Saturnu vezan prije svega uz tradicionalnu humoralnu teoriju i teoriju četiri temperamenta, koju na početku svoje karijere prihvaća i sam Dürer, a što dolazi do izražaja na nekima od njegovih ranih drvoreza. Čini se da on zapravo nikad u potpunosti nije odbacio tradicionalna učenja premda je pod utjecajem talijanskog humanizma s vremenom modificirao svoja stajališta. Ustrajavajući na tezi po kojoj Dürerov bakrorez *Melancolia I* nije mogao nastati bez utjecaja Ficinovih ideja o melankoliji, autori knjige pozivaju se na istančanu analizu samog bakroreza. Pritom prorađuju prije svega povijesnu pozadinu bakroreza, pokušavajući najprije u tradicionalnim prikazima Saturna i melankoličnog tipa čovjeka naći pojašnjenje svakog pojedinog elementa bakroreza (autori, između ostalog, središnji ženski lik s krilima povezuju npr. s prikazom »Geometrije«, koji je zapravo *typus Geometriae*, drvorezom iz djela *Margarita philosophica* Gregora Reischia). No u tim elementima ima i onih koji predstavljaju novinu u prikazu melankolije i upravo to novo povezuje se s firentinskim utjecajem.

Poticaje za to novo u čuvenom bakrorezu nalaze autori prije svega u djelu Agrippe od Nettesheime *De occulta philosophia*, s kojim je Dürer bio upoznat. Taj je pisac bio posrednik između Ficina i Dürera. On je zapravo prvi u potpunosti usvojio učenja Platoničke akademije u Firenzi i prenio ih u Njemačku. U original-



noj verziji njegova spisa iz 1510. dva su poglavlja o »furor melancholicus« koji se, po autorima, u najvećoj mogućoj mjeri približavaju onom doživljaju svijeta što je prikazan na bakrorezu A. Dürera. Upravo je njegovo navedeno djelo, prema autorima, glavni izvor djela *Melancholia I*, koje je »slika apstraktne i neosobne zamisli simbolizirane u ljudskoj figuri«. Dürer, međutim, premašuje i ideje firentinskog novoplatonizma, iznoseći jednu specifično njemačku (mističku) interpretaciju doktrine genija. Pritom je nadasve zanimljivo kako on dvojakost »saturnovskog« značaja pomiruje s poimanjem matematike, bavljenju kojom je posvetio pola svog života. Vrijedno je navesti: »U matematici... Dürer je imao naučiti kako ona nikad ljudima neće dati zadovoljštinu kakvu će naći u metafizičkoj i religijskoj objavi, te da čak ni matematika – ili, točnije, matematika najmanje od svega – ne može ljude dovesti do pronalaženja apsoluta, onog apsoluta pod kojim je on, dakako, na prvome mjestu mislio apsolutnu ljepotu« (str. 303) U kasnijim će Dürerovim djelima doći do izražaja još jedan pomak u doživljaju melankolije – svijest, naime, o ljudskoj kreativnoj moći pomiješat će se u njega s čežnjom za religioznim ispunjenjem, što će naći svoj izraz u nekim njegovim kasnijim djelima (npr. na slici u ulju *Četiri apostola*).

Knjiga, dakle, prati fenomen melankolije, odnosno njena tumačenja kroz povijest, tražeći refleks tih tumačenja u religiji, filozofiji, moralu i umjetnosti te predstavlja doista sveobuhvatno istraživanje jednog za duhovnu povijest Zapada vrlo značajnog fenomena. Upravo, međutim, ta raznolikost područja u koja se elaboriranjem glavne teme zadire, ostavlja ponekad dojam raspršenosti, odnosno nepreglednosti teksta. Tome doprinosi ne samo činjenica što se melankolija prorađuje u čitavom nizu aspekata u prvom, a Saturn isto tako u mnogim aspektima u drugom dijelu knjige, da bi se na kraju u trećem dijelu knjige dvije teme stopile u jednu, već i činjenica, što se autori ne drže dosljedno kronološkog principa u pristupu, pa se često u proradi jednog razdoblja poseže za interpretacijama nekih kasnijih razdoblja. To samo pokazuje kako ogromna erudicija, premda uglavnom na korist, ponekad može biti i na štetu; u ovom slučaju na štetu prije svega sustavnosti izlaganja i preglednosti teksta. Uza sve to *Saturn i melankolija* predstavlja uistinu jednu od temeljnih knjiga europske kulturne i duhovne povijesti. Stoga treba pozdraviti njeno prevođenje na hrvatski. Kroz praćenje povijesti tumačenja jedne psihičke dispozicije dovedene u svezu s kozmologijskom kauzalnošću prorađuje se, naime, u toj knjizi na neki način cjelokupna intelektualna i duhovna povijest Zapada, pri čemu se zadire u najrazličitija područja ljudske djelatnosti od medicine, astronomije/astrologije, matematike, prirodne filozofije do religije i nadasve umjetnosti.

U Dodatku knjige donijet je tekst 'Poliedar na bakrorezu *Melancholia I*'. Valja naglasiti da knjiga sadrži i izbor od tridesetak ilustracija koje su nephodne za razumijevanje analiza pojedinih umjetničkih djela izloženih u samom tekstu. Prijevod djela preuzima znanstveni aparat izvornika. Osim toga u knjizi su donijete vrlo opsežne i dragocjene bilješke vezane uz svaku tematsku cjelinu.